

Adalékok Schedius Lajos és Blaschnek Sámuel Magyarország-térképe kiadásának Történetéhez.*

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Magyarország első, topográfiailag többé-kevésbé megbízható térképe, amely a nagyközönség elé került, *Lipszky János Mappa Generalis Regni Hungariae partiumque adnexarum...* című munkája volt. Ez a nagyméretű, 200 × 153 cm. nagyságú kb. 1:470 000 méretarányú térkép 1806-ban jelent meg Pesten 9 csatlakozó térképlepon, 3 táblázattal. Két évvel később részletes névmutató követte *Repertorium locorum... Hungariae...* címmel, 766 + 164 összesen 930 lapon. A nagy apparátussal készült térképmű minden követelménynek igyekezett megfelelni, még az esztétikainak is. Olyan mesterek végezték a rézbe metszés munkáját, mint *Karacs Ferenc* és *Prixner Gottfried*. Mégis, alig telt el egy-két évtized, a térkép hiányosnak, javításra szorulónak bizonyult. Nemcsak azért, mert közben pontosabb számítások kiderítették, hogy *Lipszky* a fokhálózat kiszámításánál helytelen nyomon indult el, nem is csak azért, mert topográfiai alapanyaga jórészt még a XVIII. század végéről származott, hanem azért is, mert 1815 után Magyarországon — kivált a folyók szabályozásával és az útépítésekkel kapcsolatban — hatalmas mérnöki tevékenység vette kezdetét. Ez az addigi térképek helyesbítését tette szükségessé. Érthető, hogy a polihisztor *Schedius* Lajos professzor, kinek legkedvesebb területe mégis minden között a földrajz volt, s ki már a *Lipszky* térkép munkálataiban is részt vett, a helyesbítés gondolatával kezdett foglalkozni. A javítás lehetősége adva volt. A sziléziai származású *Blaschnek* Sámuel mérnök személyében, ki *Schedius* pesti házában lakott s a professzor baráti környezetéhez tartozott, olyan alkalmas térképész állott a nagy munkálat rendelkezésére, aki Pest és Buda városokról készített térképeivel már bebizonyította, hogy jól ért a mesterségéhez.

Hogy Magyarország új, *Lipszky* hibáit helyesbítő térképének kiadására mikor szánta rá magát *Schedius*, pontosan nem állapítható meg. *Wurzbach* szerint 1832-ben szövetkezett *Schedius* *Blaschnek*kel egy általános-, posta- és úttérkép kiadására, azonban bizonyos, hogy ez a terv már régebben megérlelődött benne: csupán a megfelelő alkalom és az ügyes segítőtárs hiányzott hozzá. Ez utóbbi most már itt volt *Blaschnek* személyében, s az alkalom sem váratott soká magára. *József* nádor segítségével 1830-ban *Schedius* királyi tanácsosi címet nyert,¹ majd 1831. február 24-én fiát, az ifjabb *Schedius* Lajost a *Helytartó-*

* Részlet szerzőnek *Schedius* Lajos és *Blaschnek* Sámuel a magyar térképészet történetében című tanulmányából.

tanácsnál gremiális titkárrá nevezik ki.² Az ifjabb *Schedius* állásában nyilván sokban segítségére lehetett az apjának, főként a *helytartótanács* alá tartozó *Építési Igazgatóság*nál, a már elkészített Duna-térképek használatának engedélyezésében. Ő maga is foglalkozott térképekkel; miután a nádor állandó kísérőjeként hol Bécsben, hol Pozsonyban tartózkodott³ az országgyűlésen, a nádor a mindenkori közmunkálatokról való tájékozódás és az azok irányítása céljából szükséges térképek bekérése tekintetében az ő segítségét vette igénybe. Fennmaradt egy átirata a dunai mappáció állásáról 1831. febr. 8-i kelettel, melyben annak minden problémájáról tájékoztatást nyújt.⁴ Ilyen vízügyi munkálat pedig akkoriban több is folyt: az Aldunát a *helytartótanács* rendeletére Orsovaig feltérképezték;⁵ a budai Duna-szakaszt is részletesen felmérték a pest-budai állandó híd építésére alakult *Brücken-Vereins-Praesidium* által kiírt szándékolt pályázat céljára.⁶ Ezek lapjai is mind az ifjabb *Schedius* kezén mentek keresztül a nádorhoz és vissza. Természetes, hogy ilyen körülmények között az idősebb *Schedius*nak is igen jó értesülései voltak a munkálatokról. Barátja, a nádor, és saját fia révén kétszeresen is megvolt a lehetősége ahhoz, hogy a munkálatokba betekintést nyerjen. Természetes, hogy ezeket az új eredményeket igyekezett felhasználni a tervbe vett javított Magyarország-térképen is.

A nagy munkálat első hirdetése 1831. december 30-án jelent meg: ebben *Schedius* a térkép mellett egy „föld leírási könyv” kiadását is kilátásba helyezte:⁷ tehát monográfiát is kívánt adni Magyarországról; ez azonban sohasem készült el.

A *Hazai és Külföldi Tudósítások* melléklapja a *Hasznos Mulatságok* 1833. évi január 19-i és 23-i 6. illetve 7. számában *Vizer István*, kamarai főmérnök ír a meginduló munkálatokról.⁸

Vizer elismeri *Lipszky* érdemét és *Liesganig* téves varasdi helymeghatározásának tulajdonítja annak hibáját: egyben néhány csillagászati megfigyelésével maga is *Schedius* és *Blaschnek* segítségére siet.

Wurzbach munkájában azt olvassuk, hogy a munkálat 1832-ben kezdődött. Az előrehaladás azonban eléggé lassú. Ekkor ugyanis még nem volt bizonyos, hogy a térkép 6 vagy 9 lapon jelenjék-e meg? Csak 1833 elején közölték egy új előfizetési hirdetményben, hogy a térkép végeredményben 9 lapon jelenik majd meg. A lapok így oly módon ábrázolják az országot, hogy az első három íven csak a Felvidék látható. Talán azért is döntöttek a 9 íves megoldás mellett, mert a Duna-vonalnak az *Építési Igazgatóság*on még munkában levő lapjaihoz egyelőre még nem férhettek hozzá, márpedig, mint alább még látni fogjuk, a Duna új, korszerű térképe fontos szerepet kapott *Schedius* és *Blaschnek* térképének kidolgozásában.

Schedius és társa a szerkesztésben *Lipszky* munkáját használták alapul. A méreterány is ugyanaz a két térképen: 1 bécsi hüvelyk — 6520 0004 öl, azaz 1:469 472. Ily módon a *Lipszky-mappa* munkatérképül szolgálhatott nekik, amin el lehetett végezni a javításokat, amelyek akár a fixpontok rögzítésében, akár a folyók vízhalózatának rajzában szükségessé váltak.

Leghamarabb az első térképlap készült el: ez azonban a szépen kidolgozott címkereten kívül Magyarország térképéből igen keveset mutat be: csupán a szomszédos Morvaország nagy részét és Alsó-Ausztria legészakibb sávját. Ezek bemutatása azonban már kezdettől sem volt olyan részletességgel szándéka a tervezőknek, mint Magyarországnak.

A címkeretben a magyar Szentkorona látható, alatta Magyarország címerével: ezt Tótország (Szlavónia), Dalmácia, Horvátország és Erdély címerei veszik körül. A címerpajzsokat farkába harapó kígyó köríti: ekörül tölgylevelek közt az Árpád-kori balkáni melléktartományok címerei, alul Pozsony, Buda és Pest látképei, fönt balra a térkép címe magyarul, jobbra németül. A szép rajz Rauschenfeld von *Steinberg* műve: a metszést J. *Hyrtl* végezte. A technikai kivitel vezetője Karl *Stein*, a kor nevezetes bécsi térképmetszője volt.

Mikor 1833 tavaszán az első térképlap próbanyomata megérkezett Pestre, s *Kilián* könyvkereskedésének kirakatában közszemlére került, a *Társalkodó* című lap lelkes cikkben számolt be az eseményről;⁹ június végére az első lap kézhezvételét ígérte az előfizetőnek.

A munkálatok üteme azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Május 5-én *Rauchmüller von Ehrenstein* királyi építési főigazgató írásban fordult a *Helytartótanács*hoz, hogy *Schedius* számára a Duna- és a Körös-térképezés eredményeit hozzáférhetővé tegye.¹⁰

Bár *Rauchmüller*, mint lelkiismeretes hivatalnok, igyekezett az engedélyezés kényes kérdését feletteseire hárítani, jóindulatát *Schedius* iránt azzal is megmutatta, hogy a felterjesztést sürgősen küldte el a *Helytartótanács*nak. (Az irat kültetén vörös ceruzával rá van vezetve „statim”). Az ügy mégis csak május 21-én, tehát több, mint két hét múlva került a *Helytartótanács* elé, amely azt május 25-i kelettel, *Lónyay*, *Mérey*, *Jacob* és *Pach* aláírásával küldte vissza az *Építési Igazgatóság*nak ezzel a záradékkal: „A folyó év máj. 5-én kelt 790. számú ügy tárgyában: a Körös, valamint a Duna Dévénytől Péterváradig terjedő szakaszának felvételeiről kért másolás elkészítését *Schedius* professzor és tanácsos részére és költségére, a kebelbeli rajzolókat által túlórában engedélyezzük.”¹¹

A munkálat ennek ellenére nem haladt valami gyorsan, sőt, másféle bajok is mutatkoztak. Egyes térképrajzolókat, felhasználva *Rauchmüller* távollétét, és azt, hogy a másolat *Schedius* számára sürgős, nagyobb anyagi igényekkel léptek fel a professzorral szemben, mint amilyenekre számíthattak.¹² *Rauchmüller* visszaérkezése után azonban a munkálat gyors ütemet vett. Az *Építési Igazgatóság*on elkészült térképlapok alapján *Blaschnek* korrigálja és újrarájzolja *Lipszky* térképét. De amikor a kétnyelvű díszes címlap már elhagyta *Stein* bécsi sokszorosító műhelyét, új nehézség állítja meg a kiadást. A bécsi cenzúra nem engedélyezte *Schedius* térképe második lapjának forgalombaadását, holott az már Bécsben, a kőmetszőnél, készen volt. *Schedius* tudakozódott ennek oka felől, s ekkor kiderült, hogy az udvari rendőri és cenzúrahatalom az azóta már kinyomtatott lapokat azért nem engedte megjelenni, mert a második lapon a Magyarországgal szomszédos Galícia tartomány kidolgozása éppen olyan részletes és olyan jellegű volt, mint magáé Magyarorszáé. Ebből önként következett az a vád, hogy a térkép Galiciát, mint Magyarország melléktartományát tünteti fel, szemben az osztrák örökös tartományokkal.

Ez súlyos hibának, sőt szinte vétségnek tűnt fel a bécsi kormányhivatalok szemében. Galícia jogállásának kérdése Lengyelország felosztása óta, ha teoretikusan is, de többé-kevésbé mindig nyitott kérdést jelentett egyfelől Ausztria és az osztrák örökös tartományok felett centralisztikusan uralkodó bécsi kormánykörök, nevezetesen a cseh-osztrák kancellária, másfelől az Árpádok korának államjogi hagyományait mindig féltékenyen őrző rendi Magyarország között. Galícia és Lodóméria a középkorban sokáig Magyarország melléktartományai voltak.

Királyaink állandóan használták is a „Galícia és Lodoméria királya” címet: sőt, 1772-ben, Lengyelország első felosztásakor, *Mária Terézia* éppen ezen a jogon csatolta birodalmához Galiciát. Ausztriában azonban erről, mint az örökös tartományok egyikéről rendelkeztek, s érthetően a bécsi kormányköröket a galíciai kérdés feszegetése mindig bizonyos idegességgel töltötte el; annál is inkább, mert a hasonló társadalmi struktúrájú, és rokoni-baráti szálakkal egymáshoz kapcsolódó szomszédos magyar és lengyel nemességben a birodalom legerősebb opponens erejét vélték felismerni. Köztudomású volt ugyanis, hogy a galíciai lengyel nemesség egy része a Magyarországhoz való csatolást óhajtja.

Ilyen körülmények közt nem csoda, ha az ügy politikai melléközöngéi következtében túlnőtt a szokásos könyvcenzúra-ügyeken.

Schedius természetesen nem nyugodott és a lefoglalás ügyében a magyar királyi kancelláriához fordult. A kancellária valóban kérte is *Schedius* térképének a zárlat alól való feloldását, mivel abban már több év munkája és sok ezernyi befektetett forint fekszik. 1835. január 21-én került *Schedius* kérelme a kancellária elé, mely azt már másnap, 22-én tárgyalta is. Mivel adatok nem álltak rendelkezésre, *Haulik* püspök, az ügy referense, *Schedius* panaszát a bécsi könyvcenzúra-hivatal- és rendőrfőigazgatóság elnökének küldte át véleményezésre, nehezményezve, hogy ha a térkép ellen a cenzúra kifogást emel, miért akkor teszi azt, amikor az már teljesen készen van, miért nem előbb? Épp ezért a tilalom feloldását javasolja.¹³

A könyvcenzúra és rendőrfőigazgatóság válasza nem sokáig késett. Február 6-án *Sedlniczky* gróf, rendőrfőigazgató, a Polizey- und Zensurhofstelle elnöke, hivatalos átiratban közölte *Reviczky* gróffal, a kancellárral,¹⁴ hogy a vizsgálatot *Stein* lithografus ellen hivatalosan nem ő, hanem fölöttese, *Mittrowsky*, az egyesített udvari kancellária vezetője rendelte el a bécsi könyvcenzúra-hivatal- és rendőrfőigazgatóságon keresztül, ő csak végrehajtotta a kapott parancsot. Értesíti *Sedlniczky* a magyar kancelláriát arról is, hogy *Stein* bécsi rézmetsző ellen azért indult meg az eljárás, mert az a *Schedius* és *Blaschnek* által Pesten *Vollständige General-Post-und Strassenkarte des Königreichs Ungarn...* címmel kiadott térkép második lapjának, melynek nyomásával volt megbízva, lenyomatását 800 példányban a cenzúra előzetes engedélye nélkül hajtotta végre. Ezeket a lapokat le is szállították, sőt közülük többet már el is küldtek. Ezen a térképlapon — írja — „Magyarország mellett egyben a galíciai királyság is ábrázolva van, s ez utóbbi nem csupán körvonalakban, mint ahogyan hasonló térképeknél az ábrázolt országgal szomszédos tartományokat általában feltüntetni szokták, s amint más osztrák tartományok tekintetében ezen a térképen is történik, hanem ugyanazzal a részletkivitelezéssel, és azzal a színezési móddal, mint amilyennel Magyarország van kidolgozva, úgy, hogy ezáltal a galíciai királyság mint Magyarországgal egy tartomány tűnik fel. Ez a főkancellár úr által is érintett, s *Metternich* herceg, a császár. kir. házi- udvari és állami kancellár úr által is kifogásolt alkalmatlansága a nevezett térkép kivitelezésének, melyből eddig két lap látott napvilágot, valamint a második lapnál a fent említett cenzúraáthágás vezetett oda, hogy a törvényszerű eljárást a helybeli *Karl Stein* rézmetsző ellen a cenzúraelőírások áthágása miatt elrendelni kénytelen voltam, s egyszersmind el kellett rendelnem a részletek, valamint az összes császári és királyi tartományokban bárhol található lenyomatok lefoglalását.” Kéri az átiratban továbbá a magyar kancellárt, hogy Magyarországon is rendelje el a kiadók vagy bizományosaik kezében levő cenzú-

rázatlan lapok lefoglalását, sőt a már elhelyezettek bevonását is, amennyiben ez végrehajtható. A folytatást a 9 lapra tervezett térképnél a második lap még hiányzó cenzúrai engedélyezésétől függően a továbbiakban csak úgy lehet megengedni, ha a galíciai királyság kidolgozása, a többi szomszédos, Magyarországra nem kebelezett német tartomány kivitelezéséhez, ábrázolásához lesz hasonló. Kéri egyben *Sedlniczky* azt is, hogy ha ezt a nézetet a magyar kancellária osztja, azt a kancellár közölje *Schediusszal* és *Blaschnekkel*; ha azonban nem, akkor közölje a saját álláspontját ez ügyben vele. Annak bizonyítására, hogy nem önkényes lépésről van szó, *Sedlniczky* mellékelte a magyar kancelláriához szóló átíratához *Mittrowsky* leiratát is. Az udvari főkancellár ebben többek között az alábbiakat írja:¹⁵

„... Mint főkancellár, politikai tekintetben nem tarthatom közömbösnek, hogy egy térképen — amely Európa minden országába és vidékére eljut — Galícia, mint Magyarországgal egy egységben levő ország legyen feltüntetve; így tehát indíttatva érzem magam, hogy Excellenciád szíves nyilatkozatát kérjem arra vonatkozólag, hogy ez a térképlap vajjon a császári és királyi cenzúra jóváhagyásával került-e kiadásra, hogy ezekután megtehessem a megfelelő intézkedéseket.
Bécs 1834. október 31. Mittrowsky”

A magyar kancellária tehát tudomást szerezhetett ily módon arról, hogy a *Stein* elleni hivatalos vizsgálat *Mittrowsky* rendeletére történt, a bécsi könyvcenzúra-hivatalon és rendőrfőigazgatóságon keresztül.

Így *Schedius* sem maradhatott és nem is maradt tétlen. Február 15-én már a kancellária előtt van annak megkeresésére adott válasza. Ebben *Schedius* a következőkben adja elő védekezését:¹⁶

A rézmetsző félreértette őt, amikor azt hitte, hogy az egyes térképlapokat nem külön, hanem együtt kell beadni a cenzúrahivatalhoz. Ami viszont azt illeti, hogy Galícia éppoly részletesen van kidolgozva, mint Magyarország, arra vonatkozólag megjegyzi, hogy a *Fried-féle* Magyarország-térkép, melyet 1832-ben adtak ki Bécsben, de a *Lipszky-féle* térkép is, az egész Galiciát sokkal részletesebben ábrázolják, mint a többi ausztriai tartományokat, a kettő különbsége a címben is eléggé kifejezésre jut: „Magyar”- és „Gallitzia Ország”-ról lévén szó. Ami viszont Galícia részletes ábrázolását illeti, ennek tisztán tudományos oka volt. Ugyanis a szerző a *Liesganig-féle* térképet (mely e nemből a legjobb hírnek örvend), amelyre a hely és a lap terjedelme megengedik, az általános áttekintés céljából közölni kívánta, ezzel is emelni szándékozván térképe értékét; ami a többi szomszédos tartományok tekintetében, melyekről kiváló térképek készültek, felesleges volt.

Schedius védekezése a február 27-i ülésen került a kancellária elé, mely annak a cenzúrahivatallal való közlését határozta el.

Április 14-én időközben megérkezett a cenzúrahivatal és rendőrigazgatóság válasza a magyar kancellária január 22-i átíratára. Ebben az érvényben levő rendelkezésekre hivatkozva közlik, hogy a második térképlapnak a cenzúra elé terjesztése elmulasztásával előállott anyagi kár a szerzőt és a metszőt terheli. A kancellária ezt az április 23-i ülésen tudomásul vette.¹⁷

Schedius februári védekezése a cenzúra és rendőrfőigazgatóság május 9-én válaszolt a kancelláriának. Ebben az átíratban a cenzúrahivatal a professor vé-

dekezését meglehetősen rideg hangon utasítja vissza: a *Fried-féle* térképpel való összehasonlítás szerinte nem állja meg a helyét, mert az már címében viseli, hogy nem csupán Magyarország, de Galícia térképe is, ez utóbbi ország is meg van nevezve a címben. *Schedius* térképének címe csak Magyarország bemutatását ígéri, a belé kebelezett tartományokkal: márpedig Galícia nem bekebelezett tartomány, hanem csak szomszédos terület, mégis a többi osztrák provinciával szemben, nem sematikus, hanem részletesen van ábrázolva: ugyannyira, hogy *Schedius* térképe evvel az alkalmatlansággal a szándékosság látszatába kerül; viszont *Fried* térképével szemben sohasem merült fel aggály.¹⁸

A cenzúrahivatal álláspontjának merevsége mögött könnyű felismerni *Sedl-niczky* engedelmes alkalmazkodását *Mittrowsky* főkancellár álláspontjához; másrészt *Mittrowsky* magatartásában sem nehéz felfedezni alkalmazkodását *Metternich* államkancellár véleményéhez. Sőt, szinte úgy tűnik, hogy valóban — ki nem mondottan — mindkét részről szándékosság van a dologban. A magyar történelmet jól ismerő, és lojális, de erősen hazafias érzésű *Schedius*ról sem tehető fel, hogy mikor térképét készítette, Galícia kiemelésének várható következményei ne jutottak volna az eszébe — vagy talán pártfogójában bízva, éppen alá akarta húzni Magyarország koronájának jogait? Ezt nem tudjuk. A másik részről pedig szintén úgy tűnik, hogy a cenzúra megkerülése csak ürügy volt a térkép lefoglalására, a valóságban az összmonarchia fenntartói féltek Galícia közjogi helyzetének feszegetésétől és talán ezért nem akarták a térkép megjelenését, sőt egyenesen igyekeztek azt meggátolni. Mindenesetre *Schedius* térképére is rávetődött *Metternich* árnyéka.

Május 14-én, *Schedius* érdekében a kancellária újabb felterjesztést tesz, ezúttal azonban magához az uralkodóhoz. Királyi döntést, benigna resolútiót kér az ügyben.¹⁹ A felterjesztésben annak aláírói, gróf *Reviczky* kancellár és *Haulik* György püspök kifejtik az egész tényállást, és az eddigi eredménytelen kísérleteikről is beszámolnak, melyeket a professzor térképe érdekében tettek. Megírják, hogy *Schedius* szerint Bécsben rézbe metszett térképét azért tiltotta le a cenzúra, mert Galiciát, mint Magyarországhoz tartozó tartományt tünteti fel: ezzel szemben, érvel a szerző, az az igazság, hogy a térkép a határok mentén a többi örökös tartományokat is 6—7 mérföld szélességben hasonló részletesen mutatja be, s Bécs környékét is. Mivel azonban *Metternich* államkancellár a térképet kifogásolta, a cenzúra lefoglalta. *Schedius* — mondja a felterjesztés — 43 éve becsülettel szolgál, s csupán jóhiszemű tévedés áldozata lett: a tévedés onnan származik, hogy a rendelkezés szerint a több lapos térképek csak az egész mű elkészülte után kerülnek a cenzúrához, három példányban. Galícia ábrázolása is — hangzik tovább a kancellária felirata — *Schedius* szerint csupán a minőség emelését kívánta szolgálni, amennyiben 24 forintért ily módon a térkép előfizetői *Liesganig* addigi legjobb Galícia-térképét is megkapták volna. A többi tartományokról olcsóbb és jó térképek vannak forgalomban. Egyébként *Fried*, sőt *Lipszky* térképén is rajta van Galícia.

Miután *Schedius* panaszát ismertették, a kancellária vezetői hozzáfűzik a saját véleményüket is. Ebben leszögezik, hogy belátják azt, hogy a cenzúra megkerülése miatt indokolt volt a térkép második lapjának elkobzása. Azt is belátják, hogy *Schedius* védekezése jóhiszeműségének bizonyítására „minden erőt nélkülöz”, viszont másrészt egyenesen megkérdeik: „az a nehéz közjogi kérdés, hogy Galiciát Magyarország koronájához tartozó tartománynak lehet-e tekinteni,

avagy sem" egy magánember által, saját erejéből kiadott térképen, nem mellékes körülmény-e? Mérlegelni kell azt is, folytatják, hogy a *Schedius-féle* térkép megjelenésének akadályoztatása, amely mű tudományos és gyakorlati szempontból oly hasznos, és a közönség előtt már annyira ismert, felszólamlásokat, sőt országgyűlési vitákat válthatna ki: a legbölcsebb felség a leghelyesebben tenné, ha a térképet feloldaná a tilalom alól. De bármit határozzon is a felség, a kancellária a cenzúrahivatal ama óhajának, hogy a szerző által már elküldött és magánkézben levő példányokat Magyarországon is elkobozza, nem tehet eleget, mivel ez ellene mond az ország alkotmányos rendjének. Legfeljebb annyit tehet meg, hogy a könyvkereskedőknél levő példányokat zárolja, de ezt is csak azért, mert a cenzúra megkerülésével nyomták ki. Akkor azonban *Schediust*, aki nem tehet a zavarról, megkárosítják. Egyébként a kancellária egyöntetű véleményével szembehelyezkedett báró *Schönstein* királyi tanácsos, aki azon a nézeten volt, hogy a térkép második lapjának ügyét, mint a közjogi cenzúra megkerüléséből folyót, a *helytartótanács* révén adják át a *Cenzúra- és Rendőrfőigazgatóságnak*.

Ez a felterjesztés csaknem nyílt szembehelyezkedés a bécsi kormányhivatalok intézkedéseivel. Itt már nem *Schedius* térképéről van szó: sokkal többről: a magyar alkotmányosságról. Érthető ez az álláspont a reformkor légkörében. Nemzeti ügyről van szó, s a kancellária megérti ezt. Bár a professzor érvelésének meggyőző erejét nem fogadja el, ha kételkedik is benne, mégis *Schedius* mellé áll.

Igy teltek el 1835 nyári hónapjai. Az ügy — gyakorlatban — holtpontra volt. A magyar kancellária, amit csak lehetett, megtett *Schedius*ért, az udvari cenzúrahivatal és rendőrfőigazgatóság viszont kitarított álláspontja mellett.

Szeptember közepén a professzor a kancellárián keresztül újabb kísérletet tett.²⁰ Kérelmében kifejti, hogy *Post und Strassenkarte von Ungarn...* című térképének, melynek második lapját még 1834 decemberében lefoglalta a rendőrfőigazgatóság, megjelenését akadályozza a cenzúrahivatal, s ez a kétségbeesítő állapot immár tíz hónapja tart. Ő azt ígerte az előfizetési hirdetményben, hogy 1834-től évenként három lap fog megjelenni, de ezek a metszési tilalom miatt most nem adhatók ki. Ez a tény az előfizetőkben megütközést keltett, s őt, a hivatala és jelleme révén köztisztületben álló férfit az első hat, immár elkészült térképlap, valamint a többi még nem kész lap kidolgozásának költségei nyilvánvalóan anyagi és erkölcsi romlásba viszik, ha az előfizetők követeléseinek nem tud eleget tenni.²¹

Ez az újabb, királyi döntésért való folyamodás szeptember 17-én történt: de az ügy elintézését csak decemberben nyert.

A lassú elintézésnek kétségtelenül politikai háttere volt. A trón körül állók már régóta elégedetlenek voltak *Reviczky* Ádám főkancellárságával, s a következő évben, 1836-ban sikerült is nekik őt lemondásra bírni. Utóda *Pálffy* Fidél lett a magyar kancellária élén, kinek nevéhez később *Wesselényi* és *Kossuth* elfogatása és az országgyűlési ifjak társaságának feloszlatása fűződik: elképzelhető, hogy az utolsó időkben Bécsben már szándékosan húzták azoknak az ügyeknek az elintézését, melyekről látták, hogy *Reviczky* rokonszenvét nyerték meg.

Alighanem ez volt az oka, hogy csak december 11-én került *Schedius* térképének ügye az uralkodó elé. Mindkét felterjesztés — a május 14-ről kelt is, és a szeptember 17-ről kelt is — ugyanaznap került V. *Ferdinánd* elé. A május 14-i felterjesztésre, az volt a válasz, hogy mivel a térkép második lapja a cenzúra nyilvánvaló megkerülésével készült, *Schedius* kívánságának engedni nem lehet, egyébként azonban védekezésének hitelt adnak, s a rézmetsző ellen a kártalanítás tár-

gyában az eljárást folyamatba kell helyezni: az ügyben a továbbiakban a *Helytartótanács* a szokásos úton járjon el.²² A szeptember 17-ről keltre viszont az uralkodó azt írja: „Superatur per Resolutionem Meam, quam ad provocatam Cancellariae Propositionem una elargior. Viennae 11. Decembris 1835. Ferdinandus mp.”²³

Az ügy tehát lezárult. A térkép kérdése elmozdult a holtpontról és kikerült a cenzúrahivatal és rendőrfőigazgatóság körme közül. *Schedius* térképe megmenekült, a kár *Steint*, a metszőt terhelte, mivel a cenzúramegkerülésben őt ítélték hibásnak.

A megfelelő intézkedések mindjárt meg is történtek. *Schedius* barátja és jó-akarója, *József* nádor, már pár héttel később, 1836. január 4-én ártit a térkép ügyében Pozsonyból, hogy az inkriminált lapot küldjék át, hogy el lehessen küldeni a közfigyelemnek túlságosan erre a térre terelődését.²⁴ *József* nádor azután tapintatosan megbeszélte nyilván *Schediusszal*, hogy egyet-mást helyesbítsen a térképen, s úgy terjessze be ismét.

Az 1836-os év a térkép második lapjának javítása és a többi lapok elkészítésének, a munkálat csaknem teljes befejezésének jegyében telik el. Ezekről *Schedius* maga szól abban a levélben, amelyet *Reviczky* lemondása után, az őt követő *Pálffy* magyar főkancellár beiktatása alkalmával az utóbbihoz intézett. Ebben szerencsekívánatait fejezi ki *Pálffynak*, kinek megnyerését a maga számára az előző évi események után különösen fontosnak tartotta. Bár a beiktatáson nem lehetett azok között — írja — akik személyesen gratulálhattak az új főkancellárnak, mert a magasabb személyiségek elől, kik ott körülvették, félre kellett húzódnia, de ezúton írásban gratulál, s mindjárt egy kérést is terjeszt eléje.²⁵

„...Most azonban kötelességemnek tartom a nagy szorgalommal és igen nagy költséggel kivitt vállalkozás lehető legjobb megalapozásához, nemkülönben hazai közönségünk teljes megnyugtatóhoz a legfőbb beleegyezést kérnem, hogy ezt a minden hozzáférő által tetszéssel fogadott művet Ófelségének, a mi legkegyelmesebb uralkodónknak ajánlhassam...

Így veszem magamnak azt a bátorságot, hogy a mellékelt kérvény számára Excellenciád kegyes közbenjárását és hatalmas pártfogását bizalommal kérjem, s közben maradok Excellenciádat legmélyebben tisztelő

alázatos szolgálója
Schedius Lajos

Pest 1836. szeptember 30.

kir. tanácsos, a kir. pesti egyetem
professzora.”

Az uralkodóhoz benyújtandó kérvényt a professzor mindjárt a levélhez mellékelte.

Bár a kérvény hangja az akkori szokás szerint telve van felsőfokokkal, a figyelmes olvasó észreveheti a superlativuszok mögött *Schedius* keserűségét és elégedetlenségét. Úgy érezte — és méltán — hogy ambiciózus alkotói tevékenységét a bürokratikus nehézkesség és nemtörődömség rossz szemmel nézi és hátráltatja.

Schedius levele és kérvénye csak november végén került a kancellária elé.²⁶ *Pálffy* valóban pártfogásába vette az ügyet, s november 28-án az uralkodóhoz szóló felterjesztésében azzal ajánlja a dedikáció elfogadását, hogy a térképnek mind a

belső értéke, mind a külső kiállítása méltó arra, hogy azt a felségnek ajánlják: azok a kifogások, melyeket ellene a cenzúrahivatal és rendőrfőigazgatóság emelt, az 1835. december 11-i legfelsőbb elhatározás és az azt követő intézkedések következtében elhárultak, s a mű a cenzúrahatalom engedelmével jelenik meg, egyébként pedig „a kérelmező, mint sokirányban képzett ember, a pesti kir. egyetem professzorainak veteránja, a felséges kedvezésre méltónak tűnik.”²⁷

Hónapokba telt, míg az ügy a király elé került. Végre július 26-án *Ferdinánd* elfogadta a térkép ajánlását. „Ich nehme die Widmung dieser Karte in Gnaden an.” — írta rá a felterjesztésre Ischlben július 26-án. A visszafelé vezető út éppoly gyors volt, mint amilyen lassú az odavezető: július 29-én, három nappal később a kancellária már értesíti *Schediust*, hogy a király a térkép ajánlását elfogadta.²⁸

Így most már a térkép közrebocsátása teljesen befejezést nyerhetett. Igen valószínű, hogy a kész lapok még az 1837-ik év folyamán eljutottak minden előfizető kezébe. Végeredményben tehát az ígérethez képest csak egy évet késett *Schedius*, ami ilyen nagy műnél nem is volt olyan különös késedelem. Viszont olyan térképet adott a magyar közönség és a hatóságok kezébe, amely méltán érdemelte ki a kor színvonalán álló nevet.

Azonban a dedikáció magára a térképre nem került rá. Nem is kerülhetett, — mert az első lap, melyen a cím van, már régen készen állott. A dedikációt tehát egy külön lapon kellett megjelentetni.

A címlapon, mely leghamarább állott készen, figyelemre méltó az, hogy a magyar nyelvű cím áll az első helyen, s a német csak a másodikon, amellet nagyobb betűkkel is van feltüntetve. Bár szó szerint a két cím ugyanaz, de a magyar nyelvű mégis dominálja a térképet. Hű képe ez a magyar nyelv reformkori előretörésének. *Lipszky* térképének címe még latin nyelvű volt, *Friedének* német: most a magyar nyelv már fölényben van a némettel szemben. Ez a magyar cím így hangzik:²⁹

„Magyar Ország’
Horvát, Tót, Dalmát és Erdély országok’
a’ Tenger mellék’ és a’ Végőri vidékek’
közönséges pósták és utak’
földabrosza,
az Austriai Tsászárság’ határos tartomány részeivel együtt, a’ leg jobb kútfőkből
merített leg biztosabb előadások szerint
ki adák
Schedius Lajos
k. tanácsos, magy. kir. egyetemb. profeszszor,
és
Blaschnek Sámuel
földmérő Pesten.
1833—1836.”

Az inkriminált második lap átjavításában azonban *Schedius* eléggé érvényesíthette szándékát. Az Országos Széchényi Könyvtárban levő lappéldányok összevetéséből úgy tűnik ki, hogy nem Galícia ábrázolásának egyszerűsítésével, hanem ellenkezőleg a szomszédos morva és osztrák területek részletesebb kidolgozásával tompította azt a hatást, melyet eredetileg Magyarország és Galícia rész-

letes ábrázolása keltett az örökös tartományok vázlatosabb bemutatásával szemben. Így kapott Morvaország, majd a későbbi lapokon Alsó-Ausztria és Stájerország részletesebben kidolgozott, a Magyarorszáéhoz hasonló hegyrajzot, sűrűbb névirást, részletesebben kidolgozott úthálózatot, ami végeredményben a térképnek előnyére vált. A határok élesebb kiemelésének célját szolgálta az is, hogy a térkép színesen, színezett határvonalakkal és színezett címkerettel jelent meg, amire már eredetileg is igen alkalmas volt. Így Magyarország határvonalait szélesebb színpásztával jobban ki lehetett emelni. Hogy azonban ez ne legyen nagyon feltűnő, s a térkép is nyerjen használhatóságban, a megyék, sőt a járások határvonalait is keskeny színjelzés mutatja. A címerek, a Pozsonyt, Budát és Pestet ábrázoló látképek, valamint az ország gazdasági életét és tájait bemutató négy kis allegorikus ábrázolás így sokkal jobban érvényesülnek.

Így végződött tehát *Schedius* Magyarország-térképének kiadási ügye. Végeredményben ő maradt a győztes a cenzúrával szemben, s műve a reformkori magyar térképészet egyik legszebb reprezentatív kiadványaként maradt fenn. Ezen túlmenőleg, a térkép kiadásának körülményei talán nem érdektelen adalékot szolgáltatnak a reformkor politikai történetéhez is.

Jegyzetek

1. Orsz. Ltr. *Helytartótanács, Litt. pol.* 1830—8—190.
2. Orsz. Ltr. *Helytartótanács, Gremialia* 1831—75—1.
3. Orsz. Ltr. *Helytt. Grem.* 1833—14—1.
4. Orsz. Ltr. *Helytt. Commenc.* 1831—3492 2.28 (22—23).
5. Orsz. Ltr. *Helytt. Építészeti Igazgatóság* 1832—817, és 1834—720. Ezeket a térképeket *Széchényi* István is használta az Al-Duna szabályozási munkálatoknál.
6. Orsz. Ltr. *Helytt. Ép. Ig.* 1832—1140.
7. A *Hasznos Mulatságok* 1833. évf. I. 6—7. sz. szerint.
8. Ez a *Hasznos Mulatságokban* megjelent cikk csaknem szóról szóra megjelent ugyanabban az évben a *Tudományos Gyűjtemény* c. folyóirat 1833. IV. kötetében is, 101—106. l.
9. *Társalkodó*, 1833. év. 117. sz.
10. Orsz. Ltr. *Helyttan. Commenc.* 1833—144—2.
11. Uo.: az engedélyezés szövege latin nyelven.
12. Orsz. Ltr. *Helytt. Ép. Ig. Duna Fasc.* 12. 1833—2375.
13. Orsz. Ltr. *Magy. kir. kancellária ltr. Acta Generalia* 1835—1386.
14. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Gen.* 1835—2351. (Német nyelven)
15. Uo.
16. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Gen.* 1835—3116.
17. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Gen.* 1835—5329.
18. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Gen.* 1835—6904.
19. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Gen.* 1835—16.960.
20. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Gen.* 1835—12.718.
21. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Gen.* 1835—16.959.
22. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Gen.* 1835—16.960.
23. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Gen.* 1835—16.959.
24. Orsz. Ltr. *Regnicolaris Ltr. József nádor* 1836. év *Locumt.* nr. 23.
25. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Praesidialia* 1837—1261.
26. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Praesid.* 1836—1636.
27. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Praesid.* 1837—1261.
28. Orsz. Ltr. *M. kancell. ltr. Acta Praesid.* 1837—508. és *Acta Praesid.* 1837—1261.
29. OSZK Térképtár TM 6277. Az Österreichische Nationalbibliothek Kartensammlung állományában, Albertina A 685 c jelzett alatt található olyan, nyilván a metsző mű-

helyéből később kikerült, 1833—1838-ra javított évszámú, variáns címlapú, de egyébként azonos térképmű is, melyen az első lapon a különben változtatlan címfelirat és díszítés alatt ott található magyar és német nyelven a szóban forgó ajánlás is, ez alábbi szöveggel: "Ó Császári királyi apostoli felségének | most dicsőségesen uralkodó | Ausztriai Császárnak | Magy. ország 's 'a 't. királyának | Ferdinándnak | leg mélyebb hódolással | ajánlják | a' kiadók." Mint ebből látszik, Schedius a címlapot javítva ismét kiadta. A magyar közgyűjteményekben azonban az eredeti címlappal megjelent térképmű ismeretes.

Beiträge zur Ausgabe der Ungarnkarte von Ludwig Schedius und Samuel Blaschnek

Z. FALLENBÜCHL

Die erste topographisch zuverlässige Karte Ungarns, die auch der grossen Öffentlichkeit zugänglich wurde, die „Mappa Generalis Regni Hungariae. . .“ des Johann v. *Lipszky*, erschien zu Pest im Jahre 1806. Da aber nach Beendigung der Napoleonischen Kriege, nach 1815 in Ungarn grosse Wasserbau- und Strassenbauarbeiten stattfanden, und auch die geographischen Gradnetzfehler *Lipszky's* der Verbesserung bedurften, schien die Notwendigkeit der Herausgabe eines neuen, verbesserten und der tatsächlichen Lage getreuen Kartenwerkes bald unerlässlich. Diese Arbeit unternahm der einstige Student der Göttinger Universität, Ludwig v. *Schedius* (1768—1847.) Professor der Universität zu Pest, Redakteur von Zeitschriften, ein wahrer Polyhistor, der im Jahre 1830 als Anerkennung seiner bisherigen Verdienste den Titel eines ung. königlichen Rates erhielt. Der Professor, der bei dieser Arbeit sich der Hilfe des aus Schlesien stammenden Ingenieurs Samuel *Blaschnek* bediente, sammelte Subskribenten zur Herausgabe seines Kartenwerkes, das er als ebensolches repräsentatives Verlagswerk gestalten zu gedachte, wie es zu seiner Zeit die Karte *Lipszky's* war, bei dessen Vorarbeiten er damals auch teilgenommen hatte.

Die Ausführungsarbeit der neuen Karte begann schon im Jahre 1832 mit der Benützung der Donau-Mappaionskarten vom Landesbau- und Navigationsdepartement des Königl. Ungar. Statthaltereirates. Aber kaum als das erste Blatt der für 9 Blätter vorgesehenen projektierten Karte in Vertrieb kam, erhob die Wiener Polizei- und Zensurhofstelle Einwurf gegen die Herausgabe des Werkes mit der Begründung, dass die Bearbeitung Galiziens auf der Karte ebenso detailliert sei, wie die der zu Ungarn gehörenden Gebietsteile, obwohl Galizien nicht zu Ungarn, sondern zu Österreich gehöre. Diese staatsrechtliche Frage war umso heikler, da *Maria Theresia* im Jahre 1772 Galizien eben als Rechtsnachfolgerin der ungarischen Könige des Mittelalters in Besitz nahm.

Schedius wandte sich um Rechtsbehelf zur Königl. Ungarischen Hofkanzlei, welche um die Aufhebung des Veröffentlichungsverbotes bat. Die Polizei- und Zensurhofstelle liess aber nicht nach, sondern berief sich auf den Standpunkt des obersten Hofkanzlers Mittrowsky und Staatskanzlers Metternich, die eben die Einziehung des schon erschienenen ersten Blattes der Karte erreichen wollten. *Schedius* verteidigte sich: er wollte bloss der Wissenschaft dienen damit, dass er neben der Ungarnkarte auch die, für das beste gehaltene Liesganig'sche Galizienkarte zu bringen beabsichtigte: übrigens ist auch an anderen Karten Galizien neben Ungarn ausführlicher dargestellt, als die anderen österreichischen Länder.

Die Polizei- und Zensurhofstelle nahm aber die Selbstverteidigung von *Schedius* nicht an: sie hegte den Verdacht, beim Versäumen der vorherigen Präsentierung der Karte absichtlich umgegangen worden zu sein, und bewilligte die Herausgabe der Karte nicht.

Im Mai 1835 machte die Königl. Ung. Hofkanzlei wieder einen Versuch zugunsten des Professors, aber erfolglos. Zugleich leistete sie aber den Forderungen der Polizei- und Zensurhofstelle in Betreff der Beschlagnahme der schon versendeten und im Besitz des Publikums befindlichen Exemplaren des ersten Kartenblattes Widerstand, da die Beschlagnahme der ungarischen Staatsverfassung wiedrig sei. *Schedius* wandte sich im September 1835 zu König *Ferdinand V.*, sich auf seine völlige morale und materielle Niederlage im Falle des Ausbleibens der Erscheinung seiner Ungarnkarte berufend. Er müsse zu Grunde gehen — meint er — wenn er den Erwartungen der Subskribenten nicht entsprechen kann. Durch die *Benigna Resolutio* vom 11. Dezember 1835 wurde dann die Sache auch vom toten Punkt durch den Kö-

nig weiterbewegt. Wahrscheinlich hatte auch zur Sicherung des Erscheinens der Karte Ungarns Palatin, Erzherzog *Joseph*, einige Änderungen dem Professor geraten: so konnte dann die Karte von *Schedius* mit dem Erlaubnis der Zensur erscheinen, nur der Kupferstecher musste etwas Entschädigung zahlen, da er in der Umgehung der Zensur für schuldig gefunden wurde. *Schedius* dedizierte danach sein Kartenwerk dem Monarchen, der dies im Juli 1836 annahm, und so konnten nun die Blätter in rascher Folge auch die Werkstatt des Stechers verlassen. Um die Anklage abwenden zu können, wurden die Grenzgebiete von Mähren und Nieder-Österreich ebenso detailliert bearbeitet, wie Galizien und die Grenzen mit dicken Farbstreifen hervorgehoben. So konnte nun niemand mehr Einwürfe erheben, und das Kartenwerk konnte im Jahre 1836 endlich erscheinen.

Dieses repräsentative Werk der ungarischen Kartographie des Reformzeitalters (1825—1848.) kann mit den Umständen seiner Veröffentlichungsgeschichte auch zur politischen- und Kulturgeschichte des Zeitalters vor 1848 in Ungarn einen kleinen Beitrag leisten.